

John E. Jackson

Ekonomia rynkowa w procesie transformacji

na przykładzie stanu Michigan

Gospodarki rynkowe podlegają ciągłym zmianom i procesom dostosowawczym. Istniejące firmy upadają, a na ich miejscu pojawiają się nowe. W większości przypadków proces ten jest tak naturalny, iż nowe, wchodzące na rynek firmy nie różnią się specjalnie od tych już istniejących. W pewnych sytuacjach jednakże zmiany są wręcz dramatyczne — czy to ze względu na dysproporcje pomiędzy liczbą firm powstających i upadających, czy też ze względu na odmienny charakter firm starych i nowych. Aktualna sytuacja w Polsce bez wątpienia stanowi przykład zmiany gwałtownej, dramatycznej. Gospodarka stanu Michigan w USA w okresie ostatnich piętnastu lat również doświadczyła zmian o charakterze dramatycznym. Doświadczenia stanu Michigan i analiza zaprezentowana w tym artykule mogą mieć pewne znaczenie dla zrozumienia sytuacji w Polsce.

Gospodarka może być przedstawiona jako układ biologiczny, na przykład las. Życie i śmierć, wzrost i upadek to zjawiska stale obecne i wciąż się dokonujące w świecie przyrody i gospodarce. Aby las mógł trwać i rozwijać się, stare drzewa powinny być pozbawiane suchych i martwych konarów oraz tworzone winny być warunki do rozwoju i wzrostu młodych drzew. Stare drzewa muszą być kiedyś ostatecznie wycięte, a na ich miejsce posadzone nowe. Aby lepiej zabezpieczyć się przed szkodnikami, wśród sadzonych młodych drzewek winny się znajdować okazy różnych gatunków, tak aby uniknąć monokultury.

W zdrowej gospodarce firmy doświadczone, stare, aby przetrwać, muszą dostosowywać się do zmian poprzez absorbowanie innowacji. Muszą pojawiać się firmy nowe, promujące efektywność i innowację, zapewniające zatrudnienie ludziom tracącym pracę w upadających i starzejących się firmach. Bez procesu powstawania nowych przedsiębiorstw, gospodarka będzie powoli chylić się ku upadkowi, tak jak las, w którym nie rosną młode drzewka. Długookresowy wzrost gospodarczy zasada się na ciągle dokonującym się procesie powstawania, dojrzwania, śmierci i zastępowania przedsię-

biorstw. Wszystko to, co prowadzi do zakłócenia czy wyeliminowania części składowych tego procesu, stanowi zagrożenie dla długookresowego rozwoju gospodarczego danego kraju. Ponadto, stan gospodarki za dziesięć czy dwadzieścia lat zależy od obecnych osiągnięć w zakresie promowania nowych przedsiębiorstw.

Sytuacja gospodarcza stanu Michigan w latach 1978-1988

Przed przedstawieniem wyników badań empirycznych należałoby dokonać krótkiej prezentacji gospodarki stanu Michigan. Badania, których wyniki będą opisywane poniżej, obejmowały najnowsze doświadczenia gospodarki stanu Michigan, którego powierzchnia jest większa niż powierzchnia Polski, ale liczba ludności stanowi zaledwie 1/5 polskiej populacji. W trakcie prowadzenia badań zebrane zostały dane obrazujące w szczególności zmiany w strukturze gospodarki oraz utracone i pozyskane wskutek transformacji ekonomicznej miejsca pracy. Zgromadzone dane opisują poszczególne branże, poziom zatrudnienia i płac w odniesieniu do każdego pojedynczego przedsiębiorstwa, które działało na terenie stanu Michigan w okresie 1978-1988. Pozwala to na

stworzenie dokładnego obrazu zmian, które nastąpiły w Michigan w ciągu tego dziesięciolecia¹⁾. Posiadając te dane można policzyć i opisać przedsiębiorstwa, które zwiększyły lub zmniejszyły zatrudnienie, określić tempo powstawania, przetrwania czy rozwoju przedsiębiorstw w badanym okresie.

Krótki opis gospodarki stanu Michigan w 1978 r. pozwoli lepiej ocenić głębokość zmian w analizowanym okresie. Gospodarka Michigan uzależniona była silnie od przemysłu dóbr trwałego użytku, a w szczególności, choć nie wyłącznie, od przemysłu samochodowego. Większość pracowników zatrudniona była w dużych firmach dominujących na rynkach produktów, które wytwarzały. Tabela 1 prezentuje dominację wielkich firm i dokonuje porównania z kilkoma państwami Europy Środkowej i Wschodniej. Stanowi to dowód, iż w 1978 r. stopień koncentracji zatrudnienia w wielkich przedsiębiorstwach w Michigan był większy, aniżeli w Polsce w roku 1970 czy 1975.

Co wydarzyło się w Michigan pomiędzy 1978 a 1988 r.? Stało się jasne, iż te wielkie przedsiębiorstwa nie zaspokajały potrzeb konsumentów, nie były efektywne i innowacyjne, nie były konkurencyjne na świa-

Tabela 1. Zatrudnienie w wielkich przedsiębiorstwach

Liczba zatrudnionych	Polska ²⁾		Czechosłowacja		Węgry	Stan Michigan USA	
	1970	1975	1970	1975	1970	1978	1988
	Ponad 1000 zatrudnionych	54,5%	58,8%	89,7%	90,0%	72,7%	60,2%
Ponad 2000 zatrudnionych	49,0%	43,3%	56,6%	57,2%	56,8%	55,1%	41,0%

towym rynku i tracący w wyniku tego swój udział w rynku. W konsekwencji, aby poprawić efektywność i utrzymać się na rynku, redukowali zatrudnienie. Inne musiały całkowicie wycofać się z rynku lub przenieść swoją działalność do innych miejsc, gdzie koszty produkcji były mniejsze. Jak zobaczymy dalej, te giganty utraciły pomiędzy 1978 a 1988 r. ponad 360 tys. miejsc pracy. W tym samym czasie powstały nowe miejsca pracy w nowych firmach w sektorze usług. Połączenie tych dwóch tendencji doprowadziło do znacznego zmniejszenia udziału pracowników zatrudnionych w przemyśle w wielkich firmach w strukturze zatrudnienia do roku 1988. Zmniejszanie się liczby zatrudnionych w przemyśle dokonuje się przez cały czas i przypuszczam, że do 1993 r. wielkość ta osiągnie 35%.

Zmiany w strukturze zatrudnienia

Pierwsza analiza pokazuje dynamikę gospodarki rynkowej i mocno podkreśla trafność metafory porównującej gospodarkę do lasu. Są cztery źródła zmian w zatrudnieniu: nowe miejsca pracy mogą być tworzone przez firmy nowo powstające, firmy istniejące i rozwijające się, a z drugiej strony miejsca pracy mogą być likwidowane w firmach całkowicie upadających z rynku lub firmach upadających. Sumując te zmiany, otrzymamy obraz zmian w poziomie zatrudnienia w gospodarce w analizowanym okresie.

Tabela 2 pokazuje zatrudnienie w roku 1978, liczbę nowych i utraconych miejsc pracy w poszczególnych kategoriach firm. (W tabeli dokonano rozróżnienia na dwa rodzaje firm nowo tworzonych: tych powstałych z istniejących przedsiębiorstw — firmy z podziałów — i całkowicie nowo tworzonych).

Tabela 2. Dynamika zatrudnienia w latach 1978—1988

Miara	Firmy nowo tworzone	Firmy rozwijające się	Firmy z podziałów	Firmy upadające	Firmy upadłe	Zmiany netto*
Zatrudnienie 1978**		358 865		568 886	261 071	1 189 182
Zmiana w zatrudnieniu***	297 467	287 277	89 528	-252 416	-261 071	160 786
Liczba firm****	28 020	11 998	5 432	13 768	22 187	11 265
Zatrudnienie łącznie z przem. samochod. w 1978 r.				1 111 962		1 731 258
Zmiana w zatrudnieniu				-460 415		-47 214

* Wzrost lub spadek zatrudnienia netto.

** Liczba zatrudnionych pracowników w 1978 r.

*** Liczba miejsc pracy utworzonych, bądź utraconych w poszczególnych kategoriach firm.

**** Liczba firm w poszczególnych kategoriach.

Powstawanie nowych firm i ich rozwój ilustruje dynamikę gospodarki rynkowej. W analizowanym okresie liczba przedsiębiorstw rozwijających się była zbliżona do liczby firm upadających, a liczba firm nowo tworzonych była o ponad 11 tys. większa aniżeli liczba firm upadających. Dalej, liczba firm nowych z jednej i wyeliminowanych z rynku z drugiej strony znacznie przewyższała liczbę firm kontynuujących swoją działalność. To dowodzi, jak duża jest dynamika gospodarki rynkowej i jak relatywnie niestale są panujące w niej warunki. Można to dostrzec również porównując liczbę zatrudnionych w 1978 r. (1,7 mln) i utraconych miejsc pracy w analizowanej dekadzie (700 tys.). Porównywalne dane dla całego przemysłu z wyłączeniem samochodowego prezentowałyby się jak: 1,2 mln zatrudnionych i 500 tys. utraconych miejsc pracy. Dynamika zmian jest również dobrze widoczna, gdy mówimy, iż z 1,3 mln miejsc pracy poza przemysłem samochodowym w 1988 r., pra-

wie 600 tys. (43%) zostało utworzonych po roku 1978. Głęboki charakter przemian w gospodarce stanu Michigan staje się jeszcze bardziej wyrazisty, jeżeli procesy wzrostu i upadku analizujemy w odniesieniu do wielkości firm, które stworzyły bądź też utraciły miejsca pracy. Tabela 3 pokazuje miejsca pracy utwo-

zone w nowych przedsiębiorstwach i nowe miejsca pracy tworzone w przedsiębiorstwach małych, średnich i dużych w roku 1978. Dane te pokazują dramatyczny spadek udziału pracowników zatrudnionych w wielkich firmach.

Niezdolne do dotrzymania kroku międzynarodowej konkurencji i nie nadążające za zmianami na rynkach, wielkie firmy przemysłowe stanu Michigan, zatrudniające w 1978 r. 1,1 mln pracowników (z 1,7 mln zatrudnionych w tym okresie w całej gospodarce), utraciły, jak to pokazuje tabela 2, 363 tys. miejsc pracy. Najbardziej dramatyczna sytuacja wystąpiła w przemyśle samochodowym, czyli tam, gdzie dominowało kilka dużych firm. Podobne przemiany zaszły i w innych dużych przedsiębiorstwach przemysłowych, które utraciły w analizowanym okresie 150 tys. miejsc pracy. Dobitnie świadczy to o tym, iż duże, dojrzałe firmy nie były w stanie sprostać wyzwaniom międzynarodowej konkurencji i właściwie zareagować na

Tabela 3. Nowe i utracone miejsca pracy w różnych kategoriach firm

Sektor	Nowe < 21		Nowe > 20		Poziom zatrudnienia w 1978 r.			
	N	ZP	N	ZP	1-20	21-100	101-500	> 500
Bez przemysłu samochodowego								
Utworzone miejsca pracy	176 170	36 866	121 297	50 662	78 093	81 778	72 009	55 397
Utracone miejsca pracy					-109 048	-107 025	-114 469	-182 994
Z przemysłem samochodowym*								-390 994

N – nowe firmy,

ZP – nowe firmy powstałe z podziału firm już istniejących bądź tworzone jako filie działających już firm.

* Utracone miejsca pracy w fabrykach głównych producentów samochodów.

zmieniające się warunki otoczenia. Doświadczenia stanu Michigan rzucić mogą ciekawe światło na to, co może się wydarzyć w państwach realizujących ambitne reformy ekonomiczne, w szczególności w Europie Środkowej i Wschodniej.

Innym aspektem procesu restrukturalizacji była duża liczba nowych miejsc pracy tworzonych w małych przedsiębiorstwach przemysłowych i usługowych, włączając w to małe firmy powstałe z podziału większych jednostek. Nowo powstałe firmy utworzyły około 215 tys. stanowisk pracy. Nie zrekompensowało to liczby straconych miejsc pracy w dużych firmach. Istniejące w 1978 r. przedsiębiorstwa zatrudniające do 100 pracowników utworzyły liczbę nowych miejsc pracy równą liczbie utraconych stanowisk pracy w tym sektorze. W Michigan grupa polityków zastąpiła slogan: **Wielka Trójka** (chodzi o trzech potentatów na rynku samochodowym: Forda, GM i Chryslera) sloganem: **Michigan 1800** (chodzi tu o liczbę nowych i rozwijających się firm w przemyśle i usługach związanych z przemysłem).

Długookresowy wzrost i nowo powstające przedsiębiorstwa

Liczba powstających małych firm jest sprawą istotną, ale nie mniej istotne jest pytanie o losy tych firm. Jaka część z nich przetrwała oraz ile nowych miejsc pracy zostało stwo-

rzonych przez firmy, którym udało się utrzymać na rynku? Jeżeli odsetek bankructw wśród nowych firm jest wysoki i dynamika ich powstawania jest niewielka, to pojawienie się nowych firm nie tworzy warunków do długookresowego wzrostu. W sytuacji zaś, w której dynamika wzrostu firm istniejących będzie wyższa aniżeli odsetek bankructw, wówczas powstają warunki do kreacji nowych miejsc pracy na czas dłuższy. Przez obserwację poszczególnych kategorii przedsiębiorstw i mierzenie dynamiki ich wzrostu, dane uzyskane w Michigan pozwalają udzielić odpowiedzi na powyższe pytanie. Zgodnie z oczekiwaniami nowe firmy mają wyższy odsetek bankructw. W ciągu dziesięciu lat w stanie Michigan wśród firm nowo powstających przetrwało mniej niż 1/3. Może jednak dziwić, iż rezultaty te wystąpiły niezależnie od warunków ekonomicznych panujących w okresie powstawania firm. Ciekawe rezultaty przynosi analiza całkowitej wielkości zatrudnienia w przedsiębiorstwach istniejących w poszczególnych latach (rocznikach). Dla bardzo małych firm (zatrudniających od 1 do 5 osób w pierwszym roku ich działalności) całkowite zatrudnienie w przedsiębiorstwach, które utrzymały się na rynku dłużej niż 5 lat było o około 50% wyższe, aniżeli całkowite zatrudnienie we wszystkich firmach z danego rocznika w pierwszym roku działalności tych firm.

Wśród tych nowych małych firm, dynamika wzrostu firm, które przetrwały, rekompensowała straty w zatrudnieniu spowodowane przez bankructwa. Dla firm przemysłowych i usługowych tworzenie małych przedsiębiorstw oznaczało kreację miejsc pracy na dłuższy okres. Występuje interesujące porównanie pomiędzy wzrostem małych nowych firm i wzrostem zatrudnienia a nowymi dużymi przedsiębiorstwami, definiowanymi tutaj jako zatrudniające początkowo więcej niż 50 osób. Odmienne niż małe nowe przedsiębiorstwa, te duże są zazwyczaj zakładami, agendami, filiami istniejących dużych firm prowadzących swoją działalność poza granicami Michigan. Są to przedsiębiorstwa bardzo często związane z bezpośrednimi inwestycjami zagranicznych korporacji. W odniesieniu do tej kategorii dużych „nowych – starych” przedsiębiorstw obserwuje się trend zmniejszania zatrudnienia. Po pięciu latach udało się utrzymać tylko 75% nowych miejsc pracy. Dane te prowadzą do konkluzji, że wysiłki rządu stanowego zmierzające do przyciągania na dane terytorium zakładów i filii istniejących firm powinny zostać zrewidowane. Ani filie, ani całe przenoszone na teren Michigan zakłady nie są efektywnym środkiem tworzenia nowych miejsc pracy. Rząd kładzie nacisk na tworzenie filii istniejących przedsiębiorstw na terenie stanu, a otwieraniu takich „nowych – starych” firm towarzyszy zawsze spory rozgłos.

Ten słaby wzrost przedsiębiorstw będących filiami firm działających poza granicami Michigan może nie być oczekiwany, ale nie powinien być zaskoczeniem. Firmy otwierające swoje filie są duże, co sugeruje, iż reprezentują branże dojrzałe, o ustabilizowanej pozycji na rynku, a więc dążące do uzyskania przewagi nad konkurencją przede wszystkim poprzez redukcję kosztów, a mniej przez innowacje produktowe i rynkowe. Wynikają z tego dwie konsekwencje. Po pierwsze, ponieważ firmy te działają w branżach dojrzałych, ustabilizowanych, jest mniej prawdopodobne, aby tworzyły one nowe

możliwości intensywnego wzrostu, co towarzyszy zazwyczaj pojawieniu się nowych produktów. Tylko w przypadku, kiedy w danym regionie pojawią się wyjątkowe okoliczności, dające producentom jakiegoś wyrobu działającym na tym terenie przewagę nad konkurencją, istnieją szanse na dynamiczny wzrost.

Drugim wyjaśnieniem niskiego tempa wzrostu „nowych – starych” przedsiębiorstw w długim okresie jest charakter samego procesu. Duże firmy lokują swoje filie na terenie Michigan, aby obniżyć koszty produkcji i transportu, które to koszty są zazwyczaj determinowane przez wysokość płac i inne koszty związane z płacami. Jeżeli dany region dynamicznie się rozwija, wzrasta standard życia, co z kolei może obniżyć oszczędności na kosztach – jeżeli nie wzrośnie proporcjonalnie wydajność pracy. Obydwie tendencje prowadzą do zmniejszenia zatrudnienia. Jeżeli na danym terenie znikają warunki dające przewagę konkurencyjną po stronie kosztów, duże firmy zamykają tam filie i przenoszą swoją działalność na inne obszary o niższym poziomie płac.

Przechodzenie do gospodarki rynkowej

Analiza ostatnich zmian w gospodarce stanu Michigan ukazuje dynamikę gospodarki rynkowej i podkreśla znaczenie nowych przedsiębiorstw, jak również duży potencjał rozwojowy małych firm. Tworzenie nowych firm i działania sprzyjające temu procesowi są niezbędnym elementem gospodarki rynkowej. Jest rzeczą konieczną, aby firmy duże i dojrzałe zmieniały się, aby były konkurencyjne. Obserwowane trendy prowadzić jednak będą do dalszego zmniejszania zatrudnienia w dużych firmach i branżach dojrzałych. Dane ze stanu Michigan pokazują, iż wysoka dynamika tworzenia nowych przedsiębiorstw i rozwój małych firm są gwarancją na utrzymanie tych miejsc pracy. Te nowe i małe firmy były znacznie bogatszym źródłem nowych stanowisk pracy, aniżeli przedsiębiorstwa stare i filie działających już na rynku firm. W krótkim okresie małe przedsiębiorstwa nie tworzą stabilnych warunków zatrudnienia i oferują niższe płace i świadczenia dodatkowe. Dają natomiast zatrudnienie i moż-

liwości ekspansji. Zatem to rozwój nowych małych firm uznać należy za niezbędny składnik sukcesu ekonomicznego w gospodarce rynkowej.

John E. Jackson

Artykuł ten opiera się na serii seminariów wygłoszonych w I Katedrze Ekonomii Uniwersytetu Jagiellońskiego, gdzie autor przebywał jako stypendysta Fulbrighta. Autor pragnie tą drogą podziękować kierownikowi I Katedry Ekonomii, dr. hab. Tadeuszowi Wawakowi za pomoc i zachętę do przeprowadzenia tej serii seminariów w I Katedrze Ekonomii UJ.

PRZYPISY

¹⁾ Szczegółowy opis danych zawiera praca: CHARLES BROWN, JUDITH CONNOR, STEVEN HEERINGA, JOHN JACKSON, *Studying (Small) Businesses with the Michigan Employment Security Longitudinal Data Base*, „Small Business Economics”, 1990, 3 (Sep).

²⁾ EVA ERLICH, *The Size Structure of Manufacturing Establishments and enterprises: An International Comparison*, „Journal of Comparative Economics”, 1985, 9, s. 267-295.

Autor jest profesorem nauk politycznych i zarządzania w The University of Michigan, Ann Arbor, USA.

Akademia Controllingu

prowadzi kompleksowe usługi w dziedzinie
controllingu

- seminaria ogólnodostępne i wewnątrzzakładowe
- działalność wydawnicza
- oprogramowanie komputerowe controllingu
- wdrażanie controllingu w przedsiębiorstwach

Controlling to poszukiwanie i znajdowanie drogi do zysku!

OSRODEK DORADZTWA I TRENINGU KIEROWNICZEGO

80-286 Gdańsk, ul. Jaśkowa Dolina 78 tel.: 41-10-65, 41-02-22, 41-13-85 tlx: 0512346